

УДК 94(477)"18/19"(092)

О. Г. Самойленко

Однокурсник Михайла Грушевського – Володимир Піскорський

У даній статті висвітлюється життя і науково-педагогічна діяльність видатного українського історика-іспаніста Володимира Піскорського та досить складні стосунки з організатором української науки Михайлом Грушевським наприкінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: В. Піскорський, М. Грушевський, Університет Св. Володимира, історик.

В данной статье раскрывается жизнь и научно-педагогическая деятельность выдающегося историка-испаниста Владимира Пискорского и его достаточно сложные отношения с организатором украинской науки Михаилом Грушевским в конце XIX – начале XX в.

Ключевые слова: В. Пискорский, М. Грушевский, Университет Св. Владимира, историк.

This article reveals the life, scientific and pedagogical activities of outstanding historian Hispanist Volodymyr Pyskorskyi and his rather complicated relations with the manager of Ukrainian science Mykhailo Hrushevskyi at the end of 19th – early 20th century.

Key words: V. Pyskorskyi, M. Hrushevskyi, the University of St. Volodymyr, a historian.

Однією з найбільш яскравих постатей української історичної науки кінця XIX – початку XX ст. був видатний історик-медієвіст, один із кращих знавців історії держав Піренейського півострова, член-кореспондент Барселонської королівської Академії наук і мистецтв Володимир Костянтинович Піскорський.

Безперечно, життя та науковий доробок одного з фундаторів вітчизняної іспаністики не міг лишитися поза увагою дослідників, про що свідчать численні праці науковців упродовж усього XX – початку XXI ст. [1]. Разом з тим окремі аспекти життя Володимира Костянтиновича залишилися поза полем зору науковців, перед усім взаємини В. К. Піскорського з іншими колегами по науковому цеху. Серед них стосунки з одним із фундаторів та організаторів української науки

Михайлом Сергійовичем Грушевським, однокурсником і, певною мірою, "конкурентом" Піскорського [2].

Тому метою статті є спроба різнобічного аналізу життя, науково-педагогічної та громадської діяльності вченого і, особливо, охарактеризувати взаємовідносини між двома українськими вченими наприкінці XIX – на початку XX ст.

Володимир Костянтинович Піскорський народився 3 серпня 1867 р. в Одесі в сім'ї представників давньоукраїнського шляхетського роду. Дитячі і юнацькі роки Володимира пройшли в Києві, де хлопець навчався у першій гімназії. У 1886 р. він вступив на історико-філологічний факультет до Університету Св. Володимира в Києві, де став учнем професора Івана Васильовича Лучицького – відомого історика, джерелознавця та історіографа, який помітив здібного студента, що вирізнявся як "талановита, сумлінна науково-спрямована молода людина" [3].

Під впливом свого вчителя Володимир Костянтинович захопився західноєвропейською історією. На другому курсі він написав і видав досить цікаве дослідження з історії Італії "Франческо Ферруччі та його час: Нарис останньої боротьби Флоренції за політичну свободу (1527–1530)" [4], за яке в 1889 р. здобув срібну медаль історико-філологічного факультету. У даному творі проявилася зацікавленість молодого науковця до вивчення бурхливих подій переломних періодів, які зворушили людство. Соціальна нерівність і ворожість верхівки до простолюдинів, на думку автора, стали основною причиною падіння Флорентійської республіки [5].

Діапазон досліджень молодого дослідника був досить широким. Його цікавила історія Італії, Португалії, Франції, Англії, проблеми історіографії та методології історії. Він досліджував розвиток парламентаризму та відтворив історичні портрети багатьох діячів минулого – Савонароли, Леонардо да Вінчі, Петрарки, Боккаччо Гарібальді, Гамбетти, Меттерніха, Бісмарка тощо. Проте головним об'єктом його наукових зацікавлень і захопленням на все життя була Іспанія, у вивченні історії якої вчений досяг загальноєвропейського визнання.

У той час звернення до історії Іспанії було певною мірою ризикованою справою, бо серед істориків панувала думка, заснована на міркуваннях Гізо і Бокля, які не лише відкидали необхідність вивчення іспанської історії, а й віддавали історичній анафемі все минуле іспанського народу [6]. У відповідь на подібні міркування В. К. Піскорський писав, що "погляди названих корифеїв історичного знання на

іспанську історію відрізняються поверховим і однобічним характером, і пояснюються недостатньою ознайомленістю з предметом дослідження... При цьому досконале наукове дослідження історії держав Піренейського півострова може значно розширити поле історичних спостережень" [7].

Країни Піренейського півострова вирізнялася, на думку молодого вченого, своєрідною структурою й устроєм, вивчення яких давало оригінальний матеріал і дозволяло не тільки простежити закономірності історичного розвитку на теренах однієї країни, а й доповнити панораму розвитку Європи в цілому. Крім наукових інтересів Володимир Костянтинович перейняв у свого наставника прихильність до демократичних форм правління та симпатію до парламентаризму. Не випадково у подальшому обоє вчених підтримали політичні ідеї кадетів.

Саме на студентській лаві Володимира Піскорського доля звела з мало відомим тоді, а в подальшому Великим українцем, видатним істориком Михайлом Грушевським, з яким вони навчалися на одному курсі [8].

Про непрості стосунки однокашників свідчить "Щоденник" Михайла Сергійовича, де ім'я Володимира Костянтиновича згадується неодноразово.

Перша згадка датується 14 жовтня 1888 р., в якій Піскорський схвально відгукнувся про роботу Грушевського з історії південноруських господарських замків, прочитану у семінарі В. Б. Антоновича в 1887 р. Але сарказм, з яким зроблено запис: "... звичайно я виріс на аршин" [9], свідчить про те, що вже на той час взаємини між ними були "натягнутими". Згодом стосунки між молодими людьми ще погіршилися через ідейні розбіжності, зокрема у ставленні до часопису "Киевская старина": "Сей випадок поганий с П[іскорським] пройшов; помеж громадою, скільки я бачу не видно его впливу; як воно на правді, то хто его зна. Я все думав, через що се мене образило так... рік чотири-п'ять (раніше) воно не образило б так. Більш я дорожу сво[є]ю честтю, більш запобігаю слави в громаді?" [10], а через кілька місяців додав: "От чим погана ся суперечка, що вона розворушила звіря в мені. Господи, помири мене з Піскорським" [11]. Але стосунки так до кінця не нормалізувались і залишалися складними і в подальшому, про що свідчать численні записи: "З поводу учорашніх екзаменів ще в мене були деякі думки: що я одвертався од П[і]с[корського] й з поводу громадського, і з морального сего не треба було" [12].

У 1890 році В. К. Піскорський і М. С. Грушевський успішно завершили навчання і стали головними претендентами на стипендію щодо підготовки до професорського звання.

Рішенням адміністрації це місце надали В. К. Піскорському, який лишився при кафедрі загальної історії: "Я утвержден стипендиатом. Меня поздравил Лучицкий с этим утверждением. Представь себе какие странности. Окончивший со мной Грушевский с дипломом I степени и с золотой медалью получил отказ в стипендиатстве, тогда как я, обладающий меньшим формальным цензом, прошел", – писав Володимир Костянтинович у листі до дружини [13]. У 1893 р., після випробування на ступінь магістра загальної історії і читання пробних лекцій "Філіпп II і падіння вольностей Арагону" та "Архієпископ Лод", йому було присуджене звання приват-доцента цієї ж кафедри. На його семінари почали записуватися перші слухачі, серед яких був відомий у майбутньому історик, академік Є. В. Тарле.

Вступна лекція В. К. Піскорського "Головні моменти в історії представницького устрою Кастилії" відбулася 29 січня 1894 р. і містила теоретичні положення та мотивацію теми магістерської дисертації про середньовічний іспанський парламент, над якою працював молодий учений. На матеріалі історії держав середньовічної Іспанії вчений досліджував насамперед історію народних мас, відобразив боротьбу кастильських кортесів проти королівської влади і підкреслив важливу роль міського населення в посиленні кортесів.

У 1896–1897 рр. науковець перебував у закордонному відрядженні, де займався пошуком джерел для написання дисертації в архівах і бібліотеках Іспанії, Франції, Німеччини й Англії. Ця подорож Європою дозволила зібрати значний матеріал, який було покладено в основу магістерського дослідження "Кастильські кортеси в перехідну добу від середніх віків до нового часу (1188–1520 рр.)". Після успішного захисту в лютому 1898 р. ученому присвоїли ступінь магістра загальної історії.

Восени 1898 р. доля звела Володимира Костянтиновича з Ніжином. Після переведення професора Є. М. Щепкіна до Новоросійського університету в Історико-філологічному інституті князя Безбородька звільнилася посада екстраординарного професора і 25 жовтня В. К. Піскорський написав заяву на заміщення вакантної посади, а вже 31 жовтня Конференція інституту обрала його на цю посаду. Директор інституту Ф. Ф. Гельбке в телеграмі до Києва на ім'я вченого написав лише два слова: "Обраний одностайно" [14]. І це не дивно, оскільки рекомендації молодому науковцю надали такі метри

тогочасної науки, як Ф. Я. Фортинський і Т. Д. Флоринський. Але переїзд до нового місця роботи затягнувся. Російська державна бюрократична машина, відома своєю сумнозвісною тяганиною, діяла в своїх кращих традиціях. Через два місяці після свого обрання В. К. Піскорський сам написав листа з Києва директору інституту, що "вже настали Різдвяні канікули, після яких належало б стати до навчальних занять, а між тим справа моя не вирішена", "я не знаю, де мені доведеться читати лекції в наступному півріччі: у Ніжині чи Одесі" [15]. Лише 31 січня 1899 р. в інституті отримали наказ про призначення Володимира Костянтиновича на посаду екстраординарного професора [16]. Так розпочався "ніжинський період" життя В. К. Піскорського.

Переїзд до Ніжина молодого талановитого вченого не видається дивним. По-перше, це дозволяло залишатися неподалік від Києва (Ніжин знаходиться на відстані близько 120 км) і підтримувати постійні наукові зв'язки з київськими колегами. По-друге, продовжувати наукову та педагогічну роботу (в місті з 1820 р. функціонував вищий навчальний заклад, на той час – Історико-філологічний інститут князя Безбородька з досить солідною бібліотекою). По-третє, це надавало можливість покращити матеріальне становище родини (на той момент в сім'ї Піскорських було троє малолітніх дітей: Костянтин, Ніна й Олена).

Із самого початку перебування в Ніжині інтелігента Піскорського, вихованого на кращих традиціях Київського університету та звиклого до інтелектуального спілкування, почало пригнічувати навколишнє середовище: "... монотонне життя в повітовому місті, відсутність живих суспільних інтересів, зовнішня непривабливість вулиць і будинків брудного міста, жалюгідна природа його окраїн, все це викликало тугу й смуток і заставляло мене замикатися в собі і в своєму тісному сімейному колі" [17].

Відвідавши європейські країни з високим рівнем культури, попрацювавши в архівах і бібліотеках низки західноєвропейських країн, прослухавши лекції й історичні семінари відомих істориків Франції Г. Моно та А. Жирі, і опинившись у провінційному містечку, з колегами, які в більшості не розуміли молодого професора, В. К. Піскорському залишалось лише поринути у наукову та навчальну роботу.

У своїх спогадах учений писав про те, що в нього було мало спільних інтересів із новими колегами, серед яких чиновницький елемент і чиновницькі інтереси переважали наукові. Дивним для нього було й те, що очолював інститут не вчений, "не професор, а

урядовець за міністерським призначенням", а між професорами відбувалися непорозуміння та постійна боротьба за владу [18], хоча, слід відзначити, що це явище було притаманним для багатьох навчальних закладів того часу.

Найбільш впливовими викладачами в Історико-філологічному інституті того часу були філологи Антон В'ячеславович Добіаш (батько відомої дослідниці середньовіччя та палеографа О. А. Добіаш-Рождественської) і Микола Несторович Сперанський (з 1902 р. член-кореспондент Імператорської АН), яких учений охарактеризував наступним чином: "При досить відносних їхніх наукових заслугах, кожен з них хотів грати першу скрипку. Вони ненавиділи один одного. Добіаш явно прагнув до директорства; Гельбке, щоб утримати позицію, спирався на Сперанського. Ця боротьба являла собою цілу сітку інтриг, до яких були залучені й інші члени конференції – Брок, Покровський, Малеванський, Турцевич, Качановський" [19].

Найкращі стосунки у В. К. Піскорського склалися з істориком і краєзнавцем Михайлом Миколайовичем Бережковим, завдяки "його чесності і безмежній доброті", та "побратимом по зброї", істориком-античником Олексієм Івановичем Покровським, про якого він згадував: "... розумний, але безвольний і з великою зарозумілістю, більше чиновник, ніж вчений... Студентам він мало приносить користі як викладач, вони мовчать, за звичай, за них відповідає сам професор; з року в рік він читав їм одне і те ж: римську і грецьку історію в конспективному, дуже неповному обсязі. Незнання студентами цього предмета він пояснював не поганим викладанням, а недостатньою підготовкою слухачів до сприймання цього курсу, і це пояснення деякі з них схильні були приймати, до вигоди професора і до власної невигоди" [20].

На початку лютого 1899 р. відбулася перша лекція В. К. Піскорського у студентів II курсу. За словами професора М. М. Бережкова, який згадав цю подію у своїх щоденниках, студенти непривітно прийняли нового викладача, вели себе непристойно і нестримано [21]. Молодого професора взагалі вразила поведінка частини студентів, які були "заздалегідь впевнені в отриманні місця, проявляли зневагу до лекцій і практичних занять, часто пиячили та бешкетували" [22].

Однак поступово ставлення студентів до лекцій молодого професора почало змінюватися, вони "відчули живий інтерес до мого предмету" [23]. Як згадував відомий учений-літературознавець і фольклорист Володимир Валеріанович Данилов, випускник

інституту 1905 року: "Його лекції завжди запам'ятовувались, говорив він змістовно, красиво, літературно... І через 60 років образ його стоїть переді мною. Це був у повному розумінні цього слова джентльмен, голос якого був індивідуальним. В пам'яті лишилася його лекція про Бісмарка і промова на річних урочистих зборах про середньовічні університети. Студенти-історики дуже цінували Володимира Костянтиновича, тому що він залучав їх до наукової праці" [24].

Студентам історичного відділення В. К. Піскорський читав лекції з середньовічної та нової історії, а також спецкурси із середньовічної історії [25] при 2–3 год на тиждень, а також керував практичними заняттями при такій же кількості годин, які зводились до читання і розбору текстів, написання на їх основі рефератів. У Ніжинській філії Чернігівського обласного державного архіву збереглися річні звіти та програми курсів середньовічної та нової історії, складених Володимиром Костянтиновичем [26]. Найважливішим лекційним питанням історик присвятив кілька спецкурсів, обираючи щороку нову для розгляду проблему. Великим успіхом серед студентів користувався спецкурс "Історія аграрних відносин в Європі" [27]. Професор намагався не стільки дати студентам фактичний матеріал, скільки викликати інтерес до тієї чи іншої проблеми, підготувати їх до самостійного опанування наукової літератури. Під впливом лекцій, присвячених даній проблемі, студенти створили гурток самоосвіти [28].

На практичних заняттях В. К. Піскорський привчав студентів до розвитку самостійних навичок дослідження та роботи з першоджерелами [29]. На заняттях студенти читали та аналізували "варварські правди", серед яких головна увага зосереджувалась на "Салічній Правді", твори Цезаря та Тацита. Студенти III курсу під керівництвом наставника зробили переклад тексту з латинської на російську мову, а також підготували коментарі [30]. На основі прочитаних текстів середньовічних джерел студенти писали реферати й обговорювали їх під час практичних занять. При цьому В. К. Піскорський, зазвичай, ділив студентів на три групи, кожна з яких здійснювала аналіз різних текстів. Наприклад, перша група рефератів була присвячена аналізу побуту та правових відносин стародавніх германців на основі праці Тацита "Германія", друга – різним аспектам побуту франків на основі "Салічної Правди", третя – елементам суспільного і державного побуту римських варварських народів на основі їх законів [31].

Крім читання лекцій і проведення практичних занять, В. К. Піскорський керував написанням кандидатських творів студентами, до

аналізу яких, як і до будь-якої іншої роботи, ставився досить уважно та критично.

Важливу роль у процесі навчання вчений приділяв забезпеченню своїх курсів науковою літературою. Він брав активну участь у діяльності Бібліотечної комісії, займаючи посаду заступника бібліотекаря. У спогадах вчений писав: "Книги, за відсутності людей, неодмінно повинні були стати моїми першими друзями, не говорячи вже про те, що саме викладання і вся моя наукова діяльність цілком залежала від розвитку бібліотечної справи з моєї спеціальності" [32]. Він уважно слідкував за станом надходження до інститутської бібліотеки російських і закордонних часописів із загальної історії, особисто виписуючи їх.

Разом зі студентами В. К. Піскорський склав системний каталог книг зі всесвітньої історії: "Результати нашої роботи були вражаючі, скарби бібліотеки, які довгий час являли собою мертвий капітал, почали широко використовуватися студентами" [33]. Вчений домігся ліквідації обмежувальних правил щодо користування книгами різного спрямування та списку заборонених книг.

В. К. Піскорський брав активну участь у діяльності історико-філологічного товариства при інституті, був його постійним членом. Професор згадував, що "товариство історико-філологів було малолюдним і нежиттєздатним, між його членами не було живого обміну думками, а студентам навіть не завжди повідомляли про час засідання" [34].

На засіданнях товариства В. К. Піскорським були прочитані три реферати: "Шість "дурних" звичаїв у Каталонії", "Змагання поетів у Каталонії" та "Стеббс та Балагер", які з часом були надруковані в "Сборнике историко-филологического Общества при Институте кн. Безбородко в Нежине" [35]. Малолюдні зібрання товариства не задовольняли історика, і він відмовився від подальших читань рефератів.

Володимир Костянтинович висунув ідею перетворити історико-філологічне товариство у "центр вивчення Чернігівщини в історичному, економічному і побутовому відношеннях" [36]. Учений наполягав на тому, щоб до інституту прийняли на зберігання давні документи міської думи, він доводив членам товариства, що "ці папери являють собою інтерес для місцевої історії, зокрема, для історії торгівельних відносин Ніжина з іншими містами Росії і Європи, а також для характеристики побуту та звичаїв ніжинського суспільства" [37].

У травні 1900 р. при Історико-філологічному товаристві була створена Археологічна Комісія, яка стала в Чернігівській губернії центром зі збирання та підготовки археологічних, історичних і етнографічних матеріалів для XII Археологічного з'їзду, проведення якого було заплановане на 1902 рік в Харкові. До роботи Комісії, крім членів товариства, були також залучені представники духовенства, викладачі училищ, члени чернігівського земського статистичного бюро [38].

Головна увага Комісії була спрямована на збір матеріалів для альбому пам'яток старовини Чернігівщини. За словами М. М. Бережкова, на той час "не існувало словника пам'яток старовини Малоросії, хоча матеріалів для нього накопичилось достатньо, а потреба у такому словнику відчутна навіть для вчених спеціалістів" [39]. Комісії було подаровано або надано для користування чимало рукописів, книжок та літографії. Зокрема, "Нарис історії Ніжинського Благовіщенського монастиря", "Минуле чернігівської землі", "Чернігівські старці", "Малоруський народний одяг", "Малоруське весілля" тощо [40]. Всі письмові пам'ятки ретельно досліджувались, а найцікавіші з них були передані до Харківського етнографічного музею. При цьому варто зазначити, що на одному із засідань Археологічної Комісії В. К. Піскорський вніс пропозицію збирати для XII Археологічного з'їзду, крім старих рукописів і друкованих праць, також і новий друкований матеріал, який стосувався Чернігівщини в контексті майбутнього з'їзду [41]. На думку вченого, цей матеріал стане корисним майбутнім дослідникам української старовини.

Володимир Піскорський разом з іншими членами Комісії проводили кропітку роботу з вивчення речей побуту, які були здобуті під час розкопок, або передавалися жителями Чернігівської губернії. Серед них – стародавні ікони, мармурові плитки із зображеннями святих, весільний і повсякденний одяг, прикраси, взуття, посуд і т. п. Серед зібраних речей слід відзначити колекцію з 150 писанок, зібраних у Глухівському, Конотопському, Кролевецькому й Путивльському повітах, яку було передано до етнографічного музею в Харкові [42]. Всього до Археологічної Комісії при історико-філологічному товаристві надійшло близько 350 одиниць різних предметів (книжок, брошур, документів і речей побуту) [43]. Майже всі вони були доставлені до Харкова і були представлені на виставках XII Археологічного з'їзду, який тривав з 15 до 27 серпня 1902 року.

Незважаючи на значне навантаження, В. К. Піскорський продовжував підготовку дослідження "Кріпосне право в Каталонії в середні віки" на здобуття ступеня доктора всесвітньої історії, захист якого

відбувся 22 жовтня 1901 р. в Університеті Св. Володимира. Докторська дисертація видана як окрема монографія, і, на думку рецензентів, була "найбільш повним і ґрунтовним викладенням юридичних відносин селян в Каталонії до їх власників, а для багатьох питань, які стосуються спірних і темних сторін цих відносин... і остаточним" [44]. У своїй праці вчений намагався простежити за процесом утвердження кріпосного права в Каталонії, за його формами й причинами розкладу, а також за соціальною боротьбою 2-ї пол. XV ст. і її впливом на ліквідацію кріпосного права. З поставленою метою він справився повністю, хоч критики цілком доцільно, на нашу думку, вказували, що науковець намагався порівняти заклади Каталонії із закладами інших країн Західної Європи і це не дозволило повною мірою визначити відмінні риси кріпацтва в Каталонії.

Ще в квітні 1901 р. за розробку іспанської історії вченого обрали членом-кореспондентом Барселонської королівської академії наук і мистецтв [45], а 2 серпня 1901 р. він отримав звання ординарного професора Історико-філологічного інституту [46].

Завершення докторської дисертації дозволило науковцю розпочати роботу над історією Іспанії та Португалії [47], яка була опублікована в 1902 р. Крім цього вчений підготував низку статей до "Енциклопедичного словника Брокгауза й Ефрона", які принесли відомість В. К. Піскорському далеко за межами Російської імперії. У ніжинський період налагодились постійні наукові контакти професора з іспанськими колегами Альтаміра-і-Кревеа, Бафарулем, Віктором Балагуром, Едуардо Інохосо. У 1902 р. професор був ще раз у закордонному відрядженні, де знайомився з досягненнями європейської історичної науки й освіти, підбирав книги для занять студентів із середньовічної історії, збирав матеріал для власних наукових студій.

Проте ані європейська слава, ані визнання наукових досягнень ученого в Росії не покращили стосунки В. К. Піскорського з ніжинськими колегами, з якими він не знаходив порозуміння. Друзі пропонували йому перейти до одного з провінційних університетів (Варшавського, Харківського чи Казанського), проте це не входило до планів Володимира Костянтиновича. Лише з появою вакансії на кафедрі всесвітньої історії в Університеті Св. Володимира В. К. Піскорський, після тривалих сумнівів, все ж подав заяву із своєю кандидатурою. І ці сумніви, як свідчить подальший розвиток подій, не були безпідставними. На вакантну посаду обрали П. М. Ардашева, на що Володимир Костянтинович написав: "Я впевнений, що дійсним

мотивом було побоювання, що у моїй особі, факультет придбає такого ж незалежного професора, яким був Лучицький" [48].

Ця невдача не засмутила вченого, і він повернувся до активної діяльності в ніжинському інституті, наполегливо готував лекційні курси та спецкурси. Важливою умовою успішного розвитку науки та освіти, формування наукового мислення і творчої самостійності студентів професор вважав академічну свободу, яку він спостерігав у європейських університетах. Історик розумів її як незалежність учених від зовнішніх авторитетів і можливість повністю підпорядковувати свою діяльність "інтересам знання, вимогам наукової істини" [49]. Ще 30 серпня 1899 р. у своїй промові "Початок академічної свободи в Західній Європі" на урочистому річному акті інституту В. К. Піскорський виступив прибічником ідеї автономії вищих навчальних закладів [50], а 2 жовтня 1905 р. висунув проект реорганізації Історико-філологічного інституту, де накреслив шляхи виходу з кризи, в яку потрапив навчальний заклад. Учений звернув увагу на непопулярність вишу, критику його у різних виданнях, прагнення Чернігівського земства перетворити його у сільськогосподарський інститут. Все це "може мати згубні наслідки і, перш за все, затримати приплив свіжих наукових сил, які будуть необхідними для оновлення чи поповнення викладацького складу". Головну причину несприятливого становища інституту В. К. Піскорський убачав у закритості навчального закладу, доступ до якого обмежувався конфесійними, національними й іншими цензами. Це призвело до певної його ізоляції від місцевої громади, яка нічого не отримувала від вищої школи, хоча колись навчальний заклад "не тільки вносив пожвавлення до місцевого життя, а й задавав йому тон, домінував в ньому, успішно змагався зі столичними вузами" [51].

Вихід із ситуації, яка склалася, професор вбачав, перш за все, у послідовній демократизації інституту, в перетворенні його у відкритий навчальний заклад, доступ до якого мали б усі, хто здобув середню освіту, незалежно від статі, віросповідання та національності. Він пропонував також ліквідувати систему інтернату в інституті, який перешкоджав серйозній науковій роботі, що вимагає розвитку індивідуальності студента.

В. К. Піскорський виступив прихильником того, що інститут, ставши відкритим навчальним закладом, "повинен залишатися, згідно майже з віковою традицією, школою гуманітарного типу", до чого зобов'язує "пам'ять великого письменника землі Російської – Миколи Васильовича Гоголя" [52]. Вчений вважав можливим відкриття поряд

з історико-філологічним інших факультетів, запропонував відокремити від інституту гімназію і зробити її самостійним навчальним закладом, що пояснював необхідністю розширення учбових приміщень вишу, а також тим, що гімназія не виправдовує свого призначення служити "лабораторією для студентів, які готуються до педагогічної діяльності", а пробні уроки студентів у гімназії сприяють лише засвоєнню зовнішніх прийомів викладання, а "гарним вчителем може бути лише той, хто отримав солідну, повну наукову підготовку" [53].

Усунення інтернату, відділення гімназії від інституту і зміна педагогічної підготовки студентів могли б, за його словами, створити умови для реорганізації всього внутрішньовишівського життя. Крім того, необхідно було зробити виборними всі адміністративні і викладацькі посади, включити молодших викладачів до складу конференції з правом голосу; надати студентам право створення самостійної академічної організації і брати участь "спільно з викладачами в Конференції для обговорення питань студентського характеру" [54].

В. К. Піскорський запропонував змінити систему навчання в самому інституті шляхом введення курсової замість предметної підготовки, збільшення числа викладачів і кафедр (додати кафедри західноєвропейської літератури, порівняльного мовознавства, політичної економії), надати право Конференції інституту присуджувати вчені ступені на публічних диспутах, створити академічний суд для вирішення питань, пов'язаних із конфліктами і звільненням з роботи. Вчений виступив за підвищення політичного статусу інституту через надання йому права разом з іншими навчальними закладами мати представництво в Державній Думі, яка, у свою чергу, повинна стати законодавчою установою, заснованою на загальному виборчому праві [55]. Але реалізувати намічену програму так і не вдалося.

Активно включився Володимир Костянтинівич і у громадське життя не лише Історико-філологічного інституту кн. Безбородька, але й Ніжина. Особливо помітною стала роль професора в місті у складних 1904–1905 рр. У цей же час змінилося і місце інституту в ніжинському суспільному житті.

Навесні 1904 р. Історико-філологічне товариство вирішило провести для громади міста читання публічних лекцій. Участь у цих заходах погодилось брати 5 викладачів інституту: Є. І. Кашпровський, М. І. Мандес, В. К. Піскорський, В. І. Резанов і М. Н. Сперанський. Організаційну роботу взяли на себе двоє останніх. Прибутки з платних лекцій йшли на користь бібліотек і благодійних товариств, які потребували матеріальної підтримки.

Перші лекції запам'яталися вченому найбільше: "Я не знав складу своєї численної аудиторії, мені цього і не потрібно було знати: всі слухачі цікавилися моїми лекціями, і цього було досить, щоб я вклав в них всю душу. Вперше я відчув всю різницю між так званими казенними лекціями, які читаються для обов'язкових слухачів – студентів, і публічними, на які з бійкою беруться квитки і де кожен дійсно бажає узяти від лекції як можна більше. Настрій мій як лектора, завдяки такому інтересу слухачів, весь час був піднесений. Це був найщасливіший час мого перебування в Ніжині" [56].

В. К. Піскорський прочитав чотири лекції (про Бісмарка, Гамбетту, Гарібальді, Меттерніха), в яких змалював портрети видатних політичних діячів країн Західної Європи. Публічні лекції зблизили вченого з міською громадою, але вони були перервані під впливом подій 9 січня 1905 р., які сколихнули всю Російську імперію. Студенти Ніжинського інституту на знак протесту проти свавілля царату припинили заняття і оголосили політичний страйк до 1 вересня. За підтримкою молодь звернулася до В. К. Піскорського. "Ви мені говорили, – відповів професор, – що події 9 січня в Санкт-Петербурзі до того всіх вразили, що ви нічим не можете займатися, тому і страйкуєте. Був би я студентом, я діяв би так само" [57].

В. К. Піскорський був єдиним із професорів інституту, хто відкрито виступив на боці студентства, про що свідчить протокол засідання конференції інституту: "... Конференція ухвалила: 1. Відновити навчальні заняття 7-го березня... 3. Студентів, які не вказали до означеного терміну, тобто на 4 березня, готовність почати заняття, вважати звільненими з інституту з правом вступу до вищих навчальних закладів, у тому числі і знову до інституту на загальних підставах" [58]. Ця ухвала була прийнята 7 голосами проти одного – професора В. К. Піскорського, який висловив власну думку: "Зважаючи на те, що причини студентського страйку вкорінені в загальних умовах сучасного російського життя, я висловлюю сумнів, що конференції вдасться якимись заходами впливу відновити правильний хід занять в інституті. Правильний хід занять може бути відновлений лише за умови одноголосно висловленого студентами бажання стати до перерваної роботи. Оскільки такої однастайності серед них немає, то вважаю доцільним відкласти відновлення навчальних занять до осені, залишивши студентів на тих же курсах, на яких вони перебували до страйку" [59]. Про правильність позиції, зайнятої В. К. Піскорським, свідчить той факт, що на своєму наступному засіданні 2 березня конференція скасувала попередню ухвалу [60]. Професор

до кінця не усвідомлював студентський рух як частину загального революційного руху в Росії, а розглядав його лише як боротьбу за академічні свободи в країні.

Наприкінці січня 1905 р. у Ніжині стало відомо про "записку 342-х" учених, розміщену в газеті "Наши дни" під назвою "Потреби просвіти" [61], яку підписали науковці та викладачі різних наукових установ і навчальних закладів Російської імперії, серед яких В. Вернадський, К. Тімірязєв, І. Павлов, М. Бекетов, О. Веселовський, О. Шахматов й ін. У своєму маніфесті вони зазначили: "... ми, вчені вищих навчальних установ, висловлюємо тверде переконання в тому, що для блага країни, безумовно, необхідне встановлення непорушних основ законності та політичної свободи, нерозривно з ним пов'язаної. Досвід історії свідчить, що ця мета не може бути досягнута без залучення представників всього народу, обраних вільним шляхом, для здійснення законодавчої влади і контролю над діями адміністрації. Тільки на цих основах – забезпечення особистої та суспільної свободи – може бути досягнута свобода академічна, а це необхідна умова сучасної освіти" [62]. В. К. Піскорський, ознайомившись із "запискою 342-х" наприкінці січня 1905 р., приєднався до ліберального руху, "який охопив найкращу частину російських професорів і учених, був мені симпатичний і збігався із моїми переконаннями" [63]. Тоді ж професор запропонував ніжинським колегам поставити підпис під заявою: "Ми, що нижче підписалися, професори і викладачі історико-філологічного інституту кн. Безбородька в Ніжині приєднуємося до думки 342 учених" [64], але підпис залишився лише один. У двох газетах з'явилася коротке повідомлення, яке сповіщало про підтримку В. К. Піскорського "записки 342-х". Наприкінці травня професор став членом Академічного союзу діячів вищих учбових закладів, членами якого були К. Тімірязєв, М. Ковалевський, М. Карєв, В. Вернадський та ін.

Заняття в інституті відновилися лише у вересні 1905 р. Професор Піскорський у вступній лекції, звертаючись до студентів, зазначив, що суспільство здобуло перемогу "над темними силами, які заковували його життєвий ріст, придушували його законні прагнення до свободи, правди і прогресу. Старий порядок доживає останні дні, і скоро вже над російською землею засяє сонце свободи...". На його думку, необхідно було, щоб до Державної Думи увійшли прогресивні елементи російського суспільства і дружно працювали над проведенням до неї своїх кандидатів. Тоді буде діючий парламент, тоді Росія вступить на шлях закономірного розвитку, тоді тисячі болючих

питань економічних, соціальних, національних та інших будуть розв'язані. "Вашому поколінню належить майбутнє нашої Батьківщини, нам слід працювати і служити суспільному благу у живильній атмосфері політичної свободи" [65]. У цей час В. К. Піскорський став членом новоствореної партії кадетів. Одним з найголовніших питань політичної діяльності кадетської партії на теренах України були проблеми розвитку української культури. Представники партії неодноразово піднімали питання про розвиток української мови. Прагнення у цьому напрямку знаходили віддзеркалення в активній участі членів політичної сили в громадських організаціях, таких як товариства письменності, "Просвіта", студентські громади і т. п.

Громадянська позиція і політичні вподобання В. К. Піскорського яскраво виявились у жовтні 1905 р. 17 жовтня царем Миколою II був підписаний маніфест про надання політичних свобод і розширення виборчих прав. Того ж дня з документом були ознайомлені й жителі Ніжина. Як член партії кадетів професор прагнув до прогресивного розвитку держави, тому схвально зустрів царський "дарунок". Наступного дня до аудиторії ніжинського інституту увірвались декілька студентів у супроводі гімназистів із вимогою припинити заняття. Лекції були припинені. Як свідчить поліцейський рапорт: "Молодь публічно виказувала своє захоплення з приводу дарованої милості, а з іншого боку євреї виказували свої надії на досягнення рівноправ'я. Натовп, чоловік 50 росіян і євреїв, викрикуючи "ура", зірвали навчання в жіночій гімназії і пішли до інституту – вже 200 чоловік" [66]. Студентський натовп вийшов до під'їзду інституту, де зустрівся з іншим натовпом, який рухався з міста з червоними прапорами. Почався мітинг перед інститутом, на якому головував студент Шереметов. Крім нього виступали студенти Бочкарьов, Пожарський, Пастернаков, Плишевський, Остроградський, Тарасов. З короткими промовами виступили професори В. К. Піскорський і М. І. Мандес [67]. "Громадяни, – сказав Володимир Костянтинович, – з нами радіє сама природа, яка подарувала нам чудовий сонячний день; над російською землею зійшло, нарешті, сонце свободи. У радісному хвилюванні я можу тільки вітати цю свободу. Хай живе Конституція, хай живе суспільна справедливість і наука!" [68]. Він був переконаний, що держава здобула бажану свободу, і не міг передбачати подальших подій.

Окрилені маніфестом учасники мітингу направили депутацію до прокурора з вимогою звільнити політв'язнів. До складу депутації увійшов і Володимир Костянтинович. Завдяки цьому було звільнено

сільського вчителя Гаврилея, схопленого за перевезення прокламацій. При загальному ентузіазмі, за пропозицією вченого, площу перед інститутом вирішили назвати площею Конституції. Професор увійшов до комітету з підготовки мітингу на 19 жовтня. Вчений висловив думку, що "... мітинг повинен слугувати засобом політичного виховання народу, ним треба користуватися для пояснення народу зовсім нових для нього понять як конституція, свобода слова, друку, союзів, зборів, гарантії недоторканості особи і житла... Коли відбудеться диференціація партій і почнуться вибори в майбутній російський парламент, мітинг буде платформою, на якій будуть змагатися і висловлювати свої погляди кандидати в депутати тієї чи іншої партії" [69]. Присутні, враховуючи великий авторитет і довіру до нього учасників мітингу, погодилися з цим.

Всі готувалися до святкування довгоочікуваної свободи, але 19 жовтня події розгорнулись по-іншому. Загони чорносотенців зірвали червоні прапори, громили будівлі і лавки євреїв, били представників інтелігенції, студентів і професорів [70]. З огляду на перебіг подій, була створена депутація до начальника гарнізону з вимогою втрутитися в міські події і зупинити погроми. В. К. Піскорський був також у її складі. Проте ані війська, ані поліція не перешкоджали погромникам, "хоча спочатку було достатньо однієї загрози, щоб громили – купка 40–50 чол. – розсіялися" [71].

20 жовтня погром єврейських лавок і будинків продовжувався. Він супроводжувався знущанням, насильством, убивствами. Картина погрому була страшною: зламані лавки, багато матеріалів і посуду в багнюці, значна кількість закривавлених людей. У ці дні було розбито і розгромлено більше 250 єврейських будинків і лавок [72]. В. К. Піскорському повідомили, щоб він не виходив на вулицю, бо є загроза небезпеки. Тоді професор зі студентами взяв участь у створенні барикад біля входу в інститут [73]. Наступного дня перед інститутом з'явився натовп погромників, які вимагали участі всіх студентів у патріотичній процесії, яка направлялася на Соборну площу. Директор інституту Ф. Ф. Гельбе в доповідній записці управляючому Київським навчальним округом писав про події цих днів: "21 вранці перед будинком з'явився натовп із царськими портретами і національними прапорами та вимагав царського портрета, що знаходився в інституті, та участі всіх студентів у патріотичній процесії... Під час цієї процесії зазнали принижень, образ і навіть побиття окремі особи, що обвинувачувались натовпом у приналежності до так званих "демократів", причому озлобленість натовпу спрямовувалася

агітаторами переважно на осіб, що брали активну участь у мітингу 18 числа" [74]. Ввечері цей натовп став вимагати "список демократів" серед студентів і видачі зброї. Але вимоги не були задоволені. Професор з жахом згадував ту ніч: "Дружина і я були вбиті горем і малювали в уяві всілякі страхіття. Ми жалкували, що у нас немає ніякої зброї та отрути, щоб покінчити з собою, тільки б не піддатися насиллям натовпу" [75].

Апогеєм діяльності ніжинських чорносотенців стала примусова присяга на відданість царю студентів і міської інтелігенції біля Миколаївського собору. 22 жовтня студенти і професори, в тому числі В. К. Піскорський, відправилися на Соборну площу, де в соборі присягнули на вірність царю. Вийшовши з церкви, вони були оточені натовпом, з якого лунали погрози. Юнаків ловили, змушували ставати навколішки "в ніжинську осінню грязюку і цілувати портрет царя" [76]. Студентів і професорів врятувала процесія, яка вирушила за межі церковної огорожі. Вони впилися в її ряди, ставши за царськими портретами, і вирушили до інституту. В інститут проник і натовп погромників, почав хапати окремих осіб – Мандеса, студентів Тарасова, Шереметова, Плишевського та ін. Їх ображали, били. Мандес вирвався, врятувався від смерті, втік до церковної школи, де його перев'язали [77]. Спроби студентів і професорів заспокоїти натовп, щоб припинити насильство в місті, не дали бажаних результатів. Загроза розправи над студентами і викладачами змусила В. К. Піскорського із сім'єю та кількома студентами в ніч на 23 жовтня 1905 р. виїхати з Ніжина. Останнім місцем роботи вченого став Казанський університет, де він працював до трагічної загибелі 3 серпня 1910 р. Працюючи тут з 1906 року, професор створив курс "Основи господарського життя Європи", досліджував питання історії Англії, Франції, організував кабінет всесвітньої історії. В місцевій газеті писали: "Днями проф. Піскорський подарував бібліотеці при кабінеті для практичних занять з всесвітньої історії кілька десятків книжок... і має намір всю свою бібліотеку пожертвувати на потреби студентів... Бажано, щоб приклад викладача знайшов наслідування серед його колег та інших громадян міста Казані". Вчений викладав і на вищих жіночих курсах, читав публічні лекції на користь нужденних студентів. У той період написані "Нариси з історії Західної Європи", курси лекцій "Історія середніх віків", "Історія парламентських установ", а також популярна "Історія Іспанії і Португалії", яка вважається основоположним дослідженням з історії цих країн у вітчизняній науці [78].

Науково-педагогічна та громадська діяльність Володимира Костянтиновича Піскорського була різноплановою і багатогранною. Професор зарекомендував себе талановитим педагогом-ентузіастом, лекції та практичні заняття якого завжди проводилися на високому рівні. Навчальні елементи професор намагався поєднувати з виховними. Його витончений розум, доброзичливість і делікатність підкорювали серця студентської молоді. Обдарований науковець привніс в освіту "європейськість", яка порушила розмірений ритм провінційного життя в Ніжині та Казані. Вчений прагнув підняти наукові інтереси навчальних закладів, перебудувати їх і поставити на демократичні рейки, наблизити до місцевої громади і зробити суспільно корисними, на зразок європейських університетів.

Література

1. Алпатов М. А. Русская медиевистика / М. А. Алпатов // Очерки истории исторической науки в СССР : в 5 т. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 3. – С. 444–448; Афанасьев Г. Пискорский Владимир Константинович / Г. Афанасьев // Киевская мысль. – 1910. – 8 августа; Беляева И. С. Владимир Константинович Пискорский. К 100-летию со дня рождения / И. С. Беляева // Новая и новейшая история. – 1968. – № 3. – С. 190–191; Будде Е. Ф. В. К. Пискорский : некролог / Е. Ф. Будде // Журнал Министерства Народного просвещения. – 1910. – октябрь; Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX в. / В. П. Бузескул. – Ч. 2. – Л., 1931. – С. 79; його ж. Памяти В. К. Пискорского / В. П. Бузескул // Южный край. – 1910. – 11 августа; В'яла О. М. Педагогічна діяльність вченого-історика Володимира Костянтиновича Піскорського в Ніжинському історико-філологічному інституті кн. Безбородька / О. М. В'яла // Література та культура Полісся. – Вип. 34. – Ніжин, 2007. – С. 239–246; її ж [Труш О. М.]. Науково-педагогічна та громадська діяльність В. К. Піскорського : автореф. дис. ... канд. істор. наук. – К., 2009; її ж. Науково-педагогічна та громадська діяльність В. К. Піскорського / О. М. Труш // АҚД. – К., 2009. – С. 1–16; її ж. Педагогічна діяльність вченого-історика Володимира Піскорського в Ніжинському історико-філологічному інституті кн. Безбородька / О. М. В'яла // Сіверянський літопис. – 2006. – № 5. – С. 96–100; її ж. Внесок ученого-історика В. К. Піскорського у вивчення пам'яток старовини Малоросії / О. М. В'яла // Література та культура Полісся / Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя. – 2007. – Вип. 37. – С. 170–176; її ж. Науково-педагогічна та громадська діяльність професора В. К. Піскорського: джерельна база дослідження / О. М. В'яла // Література та культура Полісся / Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя. – 2008. – Вип. 41. – С. 270–276; її ж. Науково-педагогічна діяльність професора В. К. Піскорського: історіографія проблеми / О. М. В'яла // Сіверянський літопис. – 2008. – № 5. – С. 67–72; її ж. Громадська діяльність Володимира Піскорського / О. М. Труш

// Література та культура Полісся / Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя. – 2008. – Вип. 46. – С. 231–245; її ж. Формування наукових інтересів В. К. Піскорського в Київському університеті Св. Володимира / О. М. В'яля // Знаки питання в історії України: регіональний вимір української історії : збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції / НДУ ім. М. Гоголя, упоряд.: О. Г. Самойленко, Є. М. Страшко. – Ніжин, 2007. – С. 25–31; Гутнова Е. В. Историография истории средних веков / Е. В. Гутнова. – М., 1974; Дятлов В. А. Научно-педагогическая деятельность В. К. Пискорского в Нежинском историко-филологическом институте / В. А. Дятлов // Література і культура Полісся. – Вип. 1. – Ніжин, 1990. – С. 57–59; його ж. Участь В. К. Піскорського у краєзнавчому русі на Чернігівщині / В. О. Дятлов // III республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства : тези доповідей. – Київ, 1984. – С. 237–238; Житецкий И. П. Памяти В. К. Пискорского / И. П. Житецкий // Киевские вестн. – 1910. – 8 августа; Кареев Н. И. В. К. Пискорский / Н. И. Кареев // Энциклопедический словарь / Брокгауз и Ефрон. – СПб., 1906. – Т. 2; Мильская Л. Т. Русский историк-испанист – В. К. Пискорский (1867–1910 гг.) / Л. Т. Мильская, И. С. Пичугина // В кн.: Проблемы истории Испании. – М., 1975; Михайлюк Д. Перший український іспаніст / Д. Михайлюк // Вечірній Київ. – 1967. – 19 серпня; Могильницкий Б. Г. Политические и методологические идеи русской либеральной медиэвистики середины 70-х гг. XIX – начала 900-х гг. / Б. Г. Могильницкий. – Томск, 1969. – С. 160–161, 388–389; Москаленко А. Е. Владимир Константинович Пискорский (1867–1910). Библиография / А. Е. Москаленко // История и историки: Ежегодник. – М., 1976; його ж. Сторінка з історії медієвістики на Україні / А. Е. Москаленко // Український історичний журнал. – 1971. – № 4. – С. 96–99; Моціяка П. П. Ніжинська сторінка життя і творчості В. К. Піскорського / П. П. Моціяка // Література та культура Полісся. – Вип. 6. – Ніжин, 1998. – С. 108–114; Нанкин А. Крутизна истины / А. Нанкин // Рабочая газета. – 1967. – 12 августа; Новиков О. М. Видатний учений-іспаніст В. К. Піскорський (До 100-річчя з дня народження) / О. М. Новиков // Український історичний журнал. – 1967. – № 8. – С. 124–125; Новикова О. О. В. К. Піскорський / О. О. Новикова // Український історичний журнал. – 1992. – № 6; її ж. Посол вітчизняної науки // Всесвіт. – 1995. – № 5–6. – С. 95–102; її ж. Київський колега французьких істориків / О. О. Новикова // Хроніка-2000. – 1995. – № 1–2. – С. 178–208; її ж. В. К. Піскорський: Біографічний нарис // В кн.: Піскорський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина. – К., 1997; Пискорский В. К. // Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1875–1900: Преподаватели и воспитанники. – Нежин, 1900; Пискорський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / упор. О. О. Новикова, І. С. Пічугіна. – К., 1997; Пічугіна І. С. Видатний історик-іспанолог / І. С. Пічугіна // Піскорський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / упоряд.: О. О. Новикова, І. С. Пічугіна. – К. : фонд "Відродження", 1997. – С. 14–16; Самойленко О. Г. Дослідження окремих питань західноєвропейської історіографії та історіософії в працях вчених-істориків Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька (1875–1919) /

О. Г. Самойленко // Література та культура Полісся. – Вип. 11. – Ніжин, 1998. – С. 67–101; його ж. Дослідження проблем медієвістики вченими істориками Ніжинської вищої школи наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. / О. Г. Самойленко // Вісник ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка. – Вип. 15. Серія "Історичні науки". – № 1. – Чернівці, 2002. – С. 85–87; його ж. Розвиток історичної освіти й академічної науки зарубіжних країн в оцінках вчених Ніжинської вищої школи в середині ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Г. Самойленко // Література та культура Полісся. – Вип. 33. – Ніжин, 2006. – С. 82–91; Сохань П. С. Українець, який творив духовну спадщину Європи / П. С. Сохань // Пискорський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / упоряд.: О. О. Новикова, І. С. Пічугіна. – К. : фонд "Відродження", 1997. – С. 5–13; Ханина А. З. В. К. Пискорский (К 100-летию со дня рождения) / А. З. Ханина // Вопросы историографии всеобщей истории. – Казань, 1968. – Вип. 3. – С. 65–81.

2. Карацюба А. Студентство історико-філологічного факультету Університету св. Володимира періоду навчання М. Грушевського (1886–1890) / Антоніна Карацюба // Українознавство. – 2008. – С. 191–196; Левченко В. Маловідомі спогади про М. Грушевського / Валерій Левченко // Український Історик. – 2002. – 1–4 (152–155). – Рік ХХХІХ. – С. 402–407; Павленко С. Ф. Професори та студенти Київського університету Святого Володимира у "Щоденику" М. Грушевського / С. Ф. Павленко // Актуальні питання вітчизняної та світової історії : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 23–24 квітня 2010 року / за заг. ред. С. І. Дегтярьова. – Суми : СумДУ, 2010. – С. 158–163; Павленко С. Ф. Професори та студенти Київського університету Святого Володимира на сторінках "Щоденника" М. Грушевського / Світлана Федорівна Павленко // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – К., 2010. – Вип. 37. – С. 179–186; Тельвак В. Михайло Грушевський у Київському університеті (до проблеми формування теоретико-методологічних поглядів) / В. Тельвак // Український історик. – 2002. – № 1–4. – С. 186–209.

3. Новікова О. О. Посол вітчизняної науки ... / О. О. Новікова. – С. 96.

4. Пискорский В. К. Франческо Ферруччи и его время / В. К. Пискорский. – Киев, 1891.

5. Сохань П. С. Українець, який творив духовну спадщину Європи ... / П. С. Сохань. – С. 7.

6. Вяла О. М. Формування наукових інтересів В. К. Пискорського в Київському університеті Св. Володимира ... – С. 27.

7. Владимир Константинович Пискорский // Портреты историков. Время и судьбы : в 2 т. – М., 2000. – Т. 2. – С. 126.

8. Державний архів Києва, ф. 16, оп. 369, спр. 15, арк. 216, 216 зв., 217.

9. Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894 pp.) / М. С. Грушевський. – К., 1997. – С. 24.

10. Там само. – С. 56.

11. Там само. – С. 60.

12. Там само. – С. 57.

13. Піскорський В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Піскорський // Піскорський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / упоряд.: О. О. Новикова, І. С. Пічугіна. – К., 1997. – С. 243.
14. ДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 930, арк. 10.
15. Там само, арк. 30.
16. Там само, арк. 33.
17. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский // Піскорський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / упоряд.: О. О. Новикова, І. С. Пічугіна. – К., 1997. – С. 208.
18. Там само. – С. 207.
19. Там само.
20. Там само. – С. 208.
21. ІР НБУВ, ф. 23, оп. 1, спр. 18, арк. 6.
22. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине. – С. 209.
23. Там само.
24. Моцяка П. П. Ніжинська сторінка життя і творчості В. К. Піскорського П. П. Моцяка. – С. 110.
25. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1002, арк. 15; спр. 1303, арк. 11–14.
26. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1189, арк. 42.
27. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1303, арк. 11–14.
28. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 213.
29. Будде Е. Ф. В. К. Пискорский : некролог // ЖМНП. – 1910. – октябрь. – С. 56.
30. Москаленко А. Є. Сторінка з історії медієвістики на Україні / А. Є. Москаленко // Український історичний журнал. – 1971. – № 4. – С. 97.
31. В'яла О. М. Педагогічна діяльність вченого-історика Володимира Костянтиновича Піскорського в Ніжинському історико-філологічному інституті / О. М. В'яла. – С. 242.
32. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине. – С. 210.
33. Там само.
34. Там само. – С. 209–210.
35. Пискорский В. К. Вопрос о значении и происхождении шести "дурных" обычаев в Каталонии / В. К. Пискорский // Университетские известия. – 1899. – № 2. – С. 1–49; № 12. – С. 51–85; Состояние поэтов в Каталонии в средние века // Сборник историко-филологического Общества при институте кн. Безбородко в Нежине. – Нежин., 1900. – Т. 3. – С. 46–57; Пискорский В. К. В. Стебс и В. Балагер / В. К. Пискорский // Сборник историко-филологического Общества при институте кн. Безбородко в Нежине. – Нежин, 1903. – Т. 4. – С. 27–34.
36. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 210.
37. Там само. – С. 211.

38. О составе и деятельности Общества // Сборник историко-филологического общества при институте кн. Безбородко в Нежине. – Нежин, 1903. – С. 32.
39. О занятиях Археологической Комиссии // Там само. – С. 37.
40. Там само. – С. 43–45.
41. Археологическая летопись (к Археологическому съезду в Харькове) // Киевская старина. – Июнь. – 1901. – С. 200.
42. О занятиях Археологической Комиссии. – С. 56.
43. Там само.
44. Лучицкий И. Отзыв о сочинении В. К. Пискорского "Крепосное право в Каталонии в средние века. Киев, 1901", представленном в Историко-Филологический факультет для преобретения степени доктора всеобщей истории / И. Лучицкий // Киевские университетские известия. – 1901. – № 12 (декабрь). – Ч. I. – С. 13.
45. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа: від гімназії вищих наук до університету / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин, 2000. – С. 92.
46. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 930, арк. 69 а.
47. Пискорский В. К. История Испании и Португалии / В. К. Пискорский. – СПб. : Типогр. Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1902.
48. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине. – С. 213.
49. Голубкін Ю. О. З історії медієвістики у Ніжинському історико-філологічному інституті / Ю. О. Голубкін, В. О. Дятлов // Друга обласна наукова конференція з історичного краєзнавства: тези доповідей. – Чернігів, Ніжин, 1988. – Вип. II. – С. 94.
50. Пискорский В. К. Начало академической свободы в Западной Европе / В. К. Пискорский // Известия историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине. – Нежин : Типо-Литогр. М. В. Глезера, 1900. – Т. 18. – С. 1–19.
51. Дятлов В. А. Научно-педагогическая деятельность В. К. Пискорского в Нежинском историко-филологическом институте... / В. А. Дятлов. – С. 58.
52. Там само.
53. Там само.
54. Там само. – С. 59.
55. Там само.
56. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 215.
57. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 217.
58. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1320, арк. 9.
59. Там само.
60. Там само, арк. 11.
61. Наши дни. – 1905. – № 22. – 19 января.
62. Там само.

63. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 220.
64. Там само.
65. Мильская Л. Т. Руський історик-испаніст В. К. Пискорський (1867–1910 гг.) / Л. Т. Мильская, И. С. Пичугина // Проблемы испанской истории. – М., 1975. – С. 230–239.
66. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 1, спр. 346, арк. 3.
67. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 2–3.
68. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 224.
69. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 227.
70. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 3.
71. Тревожные дни в Нежине // Киевские отклики. – 1905. – № 298. – Октябрь.
72. Лейберов О. "Огради жизнь, имущество и честь русских людей, и всю истрадавшуюся Россию" – жовтневі події 1905 року в Ніжині / О. Лейберов // Ніжинська старовина. – Ніжин, 2008. – Вип. 8 (11). – С. 114.
73. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 231.
74. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 3.
75. Пискорский В. К. История моего профессорства в Нежине / В. К. Пискорский. – С. 233.
76. Симоненко В. 1905 рік. Чорна сотня в Ніжині / В. Симоненко // Сіверянський літопис. – 1997. – № 1–2. – С. 121.
77. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 4–5.
78. Новікова О. Посол вітчизняної науки / О. Новікова, А. Піскорський // Дзеркало тижня. Україна. – № 23. – 21 червня. – 2002.